

YÛSUF

(يوسف)

Hız. Ya'küb'un oğlu,
İsrâiloğulları'na gönderilen
bir peygamber.

Yûsuf kelimesinin aslı İbrânice Yosef'tir. Bu ismin, uzun süre çocuğu olmayan Rahel'in (Tekvîn, 29/31; 30/1) Yûsuf'un doğumu ile anne olamamanın utancından kurtulduğuna işaret etmek üzere "ortadan kaldırmak" anlamındaki **asaf** kökünden geldiği (Tekvîn, 30/23; Tora, I, 229) veya Rahel'in, doğan çocuğuna daha sonra bir çocuğunun daha olması için "arttırmak, ilâve etmek" anlamındaki **yasaf** kökünden, "Tanrı arttıracak, bir tane daha verecek" anlamında Yosef adını verdiği (DB, III/2, s. 1655; IDB, II, 981), Yûsuf'tan sonra da ikinci çocuğu Bünyâm'in doğduğu (Tekvîn, 30/24; 35/17, 18) belirtilmektedir. İslâmî kaynaklarda ise bu adın Yûsuf, Yüsef, Yûsif şeklinde üç farklı okunuşu söz konusudur (*Lisânü'l-'Arab*, "esf" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "esf" md.) ve menşei tartışmalıdır. Kelimenin Arapça olup "üzülmek" anlamındaki **eseften** türediği, ayrılığı ile babasını üzen Yûsuf'a "üzen" anlamında Yûsif, kardeşleri onu babalarından ayırarak kendisini üzdükleri için "üzülen" anlamında Yüsef denildiği ileri sürülmekteyse de (Fîrûzâbâdî, VI, 46) ismin Arapça asıllı olmadığı kabul edilmektedir (Sa'le-bî, s. 82-83; Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîki, s. 355; Jeffery, s. 295). Tevrat'a göre Yûsuf, İbrâhim'in oğlu İshak'ın oğlu Ya'küb'un diğer hanımlarından olan on oğlundan sonra doğan on birinci oğlu olup Rahel'den doğan ilk çocuğudur (Tekvîn, 30/24; 32/9). Rahel, Ya'küb'un dayısı Laban'ın kızıdır (Tekvîn, 29/28). Kur'an'a göre de Ya'küb'un on iki oğlu vardır ve Yûsuf ile Bünyâm'in öz kardeşler (Yûsuf 12/4, 59).

Yûsuf kıssası Tevrat'ta ve Kur'an'da ayrıntılı biçimde anlatılmakta, bu iki anlatım arasında büyük ölçüde benzerlik bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de diğer peygamberlere ait kıssalar farklı sürelerde yer aldığı halde Yûsuf kıssası "ahsenü'l-kasas" niotelesiyle tek bir sürede nakledilmektedir.

dir. Tevrat'a göre Yûsuf, Paddan-Aram'da (Mezopotamya) babası Ya'küb'un Ken'an diyarına dönüşünden altı yıl önce, Ya'küb 90 veya 91, dedesi İshak 151 yaşında iken doğmuştur (NDB, s. 413; Tora, I, 290). Çocukluğu hakkında Tevrat'ta bilgi verilmekte, on yedi yaşında iken kardeşleriyle birlikte çobanlık yaptığı ve bütün kardeşlerin babalarının sürülerini Hebron ve Şekem dolaylarında otlatıldığı belirtilmektedir (Tekvîn, 37/29). Ya'küb, Yûsuf'u diğer oğullarından daha çok seviyordu, çünkü o yaşlılığında doğmuştu (Tekvîn, 37/3). Ayrıca bu sevginin Rahel'in Ya'küb'un ilk evlendiği kadın olmasından kaynaklandığı, diğer taraftan asıl sebebin Yûsuf'taki mânevî ve zihni üstünlük olduğu, Ya'küb'un, dayısı Laban'ın yanına gitmeden önce, Sam ve Eberin mektebinde (yeşiva) on dört yıl boyunca öğrendiklerini Yûsuf'a öğrettiği ifade edilmektedir. Rivayete göre Yûsuf on yedi yaşına kadar "bet ha-midraş" a devam etmiş ve dinî konularda kardeşlerine yardım edecek kadar bilgi edinmiştir. Bundan dolayı babası Yûsuf için liderliğe ya da asaletle işaret eden bir giysi olan uzun ve renkli bir pelerin yapmıştı (Tekvîn, 37/3; Tora, I, 293; Ginzberg, III, 8).

Kardeşleri Yûsuf'a konuşmaları sırasında söyledikleri kötü sözleri babalarına aktardığı için öfke duyuyor, ayrıca babalarının sevgisinden dolayı onu kiskanıyorlardı. Yûsuf'un kardeşlerine anlattığı iki rüya onların öfkesini daha da arttırmıştı. Rüyalardan birine göre kardeşleriyle birlikte tarlada demet bağlayan Yûsuf'un demeti kalkıp dikilmiş, kardeşlerinin demetleri ise onun demetinin etrafını kuşatıp önünde eğilmiş, ikinci rüyada ise güneş, ay ve on bir yıldız Yûsuf'un önünde secde etmiştir (Tekvîn, 37/2-9). Babası bu rüyalarını kendisine de anlatan Yûsuf'u azarlayarak, "Gerçekten ben, annen ve kardeşlerin senin karşında eğilecek miyiz?" diyerek bu sözleriyle kardeşlerini yatıştırmak isterse de kardeşleri onu ortadan kaldırmaya karar verirler (Tekvîn, 37/10-18; DB, III/2, s. 1656). Sürüyü otlatmaya götürdükleri bir gün Ya'küb, Yûsuf'u kardeşlerinin yanına gönderir. Onu öldürüp bir kuyuya atmayı düşünen kardeşlerin içinden

Ruben, Yûsuf'u kurtarmak amacıyla onu öldürmeyip bir kuyuya atmalarını önerir ve Yûsuf pelerini çıkarılarak içinde su bulunmayan bir kuyuya atılır. Daha sonra yemek yedikleri bir sırada İsmâîlî bir kervanın gelmekte olduğunu görünce Yahuda'nın teklifiyle Yûsuf kuyudan çıkarılarak 20 gümüş karşılığında İsmâîlîler'e (Midyânîler) satılır (Tekvîn, 37/28). Bu olay ayrıntılı biçimde yahudî rivayetlerinde de yer almaktadır (Ginzberg, III, 12-21).

Tevrat'ta bu hadise anlatılırken Yûsuf'un satıldığı kervan İsmâîlî (Tekvîn, 37/25, 27; 39/1), Midyânî ve İsmâîlî (37/28), Medânî (37/36) olarak gösterilir (Tora, I, 301). Medânîler'le Midyânîler'in ve İsmâîlîler'in aynı topluluk olduğu kaydedilmekte, öte yandan bu isimlerin farklı toplulukları ifade ettiği ve Yûsuf'un birkaç defa satıldığı, kuyudan çıkarılınca önce İsmâîlîler'e, İsmâîlîler tarafından Midyânîler'e, daha sonra Mısır'da tekrar İsmâîlîler'e satıldığı ileri sürülmektedir (a.g.e., I, 301, 305). Diğer iki rivayetten birine göre Yûsuf'u ölümden kurtaran Ruben'dir ve Yûsuf Midyânîler'e satılmıştır (Tekvîn, 37/18-24). Öbürüne göre ise onu koruyup satılmasını öneren Yahuda'dır ve Yûsuf İsmâîlîler'e satılmıştır (Tekvîn, 37/25-27). Tekvîn'de (37/28) bu iki rivayet birbirine karıştırılmış ve İsmâîlîler'le Midyânîler aynı topluluk kabul edilmiştir (The Torah, s. 246; IDB, III, 375). Yûsuf'u sattıktan sonra kardeşleri kestikleri bir keçinin kanını onun pelerinine sürerler. İçlerinden Neftali pelerini babasına götürerek bunu dönüş yolunda bulduklarını ve Yûsuf'a ait olup olmadığına bakmasını ister. Ya'küb pelerini görür görmez Yûsuf'a ait olduğunu anlar ve acı içinde yere yığılır; diğer kardeşler de Yûsuf'u vahşi bir hayvanın parçalamış olabileceğini söyler ve kendi yanından ayrıldıktan sonra onu bir daha görmediklerini iddia ederler. Rivayete göre Ya'küb, Yûsuf'un ölüm haberini yedinci ay olan tişri ayının onuncu gününde aldığından bu günde İsrâiloğulları'ndan hüznünlü olmaları istenmiştir (Tekvîn, 37/19-35; Ginzberg, III, 22-23).

Öte yandan İsmâîlîler, Yûsuf'u Mısır'a götürerek Firavun'un muhafızlarının reisi ve harem ağası Potifar'a satarlar (IDB, III,

YÛSUF

845). Yûsuf kısa zamanda Potifar'ın güvenini kazanır ve Rab, Yûsuf'tan dolayı Potifar'ın evini mübarek kılar ve bereketini arttırır (Tekvîn, 39/1-6). Rivayete göre Yûsuf'u Mısır'a götürülen tüccarlar kendi aralarında anlaşamayınca onu bir süre için bir dükkân sahibinin yanına bırakırlar. Dükkân sahibi de Yûsuf orada kaldığı müddet zarfında çok para kazanır. O sırada Memfis'ten gelen Potifar'ın karısı dükkânda Yûsuf'u görünce kocasından onu satın almasını ister ve Yûsuf 80 altın karşılığında Potifar'a satılır. Yahudi dinî literatüründe yer alan bir rivayette Yûsuf'un efendisi Potifar'la ileride kayınpederi olacak Potifera aynı kişi olarak gösterilir. Potifar, Yûsuf'un dürüst ve dindar bir kişi olduğunu görünce evinin bütün sorumluluğunu ona bırakır. Yûsuf'u bir köle gibi değil evin bir ferdi gibi kabul edip yetişmesini sağlar. Bundan dolayı Tanrı'ya şükreden Yûsuf'a Tanrı, "Sen nimet içinde yaşarken baban matem tutuyor, bu sebeple evin hanımını senin üzerine salacağım ve sen şaşıracağını" der. Böylece Yûsuf'un, atalarında da görüldüğü gibi içvâ baskısı altında dindarlığını ispat etme arzusu gerçekleşmiş olur (Ginzberg, III, 34-35, 281). Potifar kelimesi Mısır dilinde "Pa-di-pa-re" şeklindedir ve "Tanrı Re'nin bahşettiği kişi" anlamına gelir. Tevrat'ta Potifar, İbrânicé "harem ağası" anlamında "sarıs" ve "muhafızlar reisi" anlamında "şar hattabbahim" unvanlarıyla zikredilir. Ancak Potifar evlidir ve Mısır'da harem ağalığı yoktur; dolayısıyla Mezopotamya'da bulunan bir unvan "saray görevlisi" anlamında Mısır'daki unvanla aynı sayılmıştır (*Testament*, s. 103). Yûsuf'un Mısır'a götürülüşü Hiksoslar dönemine, XV. hânedan zamanına rastlar. Hiksoslar, Mısır'ın yerlisi olmayıp Asya kökenli göçebe topluluklardı; Orta Bronz çağında (m.ö. 1800-1550) XV ve XVI. hânedanlıklar döneminde Mısır'a gelmişler ve XVIII. hânedana mensup Ahmose tarafından milâttan önce 1570-1545 yıllarında bu ülkeden çıkarılmışlardır (*IDB*, II, 667). Yûsuf Mısır'a geldiği sırada Kral Aphophis (Mısır kaynaklarında Apopi) hüküm sürüyordu.

Potifar'ın karısı -bazi kaynaklarda adı Zuleika (Züleyha) şeklinde geçer (*The Torah*, s. 257, 1704)- çok yakışıklı olan Yûsuf'a karşı arzu duyar ve ona beraber olmayı teklif eder. Ancak Yûsuf evini kendisine emanet eden efendisine ihanet edemeyeceğini, ayrıca Tanrı'ya karşı günah işlemekten korktuğunu söyleyerek bunu kabul etmez. Kadın ısrar ederse de Yûsuf her defasında onu geri çevirir. Bir gün Potifar'ın karısı Yûsuf'u gömleğinden yaka-

lamak isteyince, Yûsuf gömleğini çıkarıp dışarıya kaçar. Bunun üzerine kadın, hizmetçilerini çağırarak Yûsuf'un kendisine saldırdığını ve bağırınca da gömleğini bırakıp kaçtığını söyler. Kocasını gelince durumu ona da anlatır, Potifar da Yûsuf'u zindana attırır. Rabb'in inayetiyle Yûsuf zindancıbaşının güvenini kazanır ve mahkûmların başına getirilir (Tekvîn, 39/7-23). Rivayete göre Potifar, Yûsuf'un suçsuz olduğunu anlamıştı, fakat onu cezalandırmadığı takdirde karısı hakkında dedikodu yapılacağını düşünerek Yûsuf'u hapse attirmiştir (*Tora*, I, 319).

Yûsuf ve Züleyha kıssası Kutsal Kitap dışı yahudi dinî literatüründe geniş yer tutar. Buna göre Yûsuf da annesi gibi çok güzeldi ve efendisinin hanımı ona karşı şiddetli bir arzu duyuyordu. Öte yandan müneccimler Züleyha'ya Yûsuf'tan zürriyetinin olacağını haber vermiş, ancak Züleyha bunu yanlış anlamıştı; çünkü Yûsuf, ileride Züleyha'nın kızı Asenat ile evlenecek ve ondan çocukları olacaktır. Züleyha önceleri Yûsuf'a yaklaşmaya çalışır, oğlu olmadığı için onu evlât edinmek istediğini söyler; Yûsuf Allah'a dua eder ve Züleyha'nın bir oğlu doğar. Züleyha yine isteğinden vazgeçmez, bu defa Yûsuf'u tehdit eder, ancak yine de muradına eremez. Zira Yûsuf her seferinde Allah'tan kendisini bu belâdan kurtarmasını ister. Bir başka gün Züleyha, Yûsuf'a isteğine karşılık verdiği takdirde putperestliği bırakacağını vaad eder; fakat Yûsuf, "Allah kendisinden korkanların kötülük yapmasını murat etmez ve zinayı yasaklar" diyerek yine teklifi geri çevirir. Ardından Züleyha kocasını öldüreceğini ileri sürer, kocasına büyü yapılışı yijecekler yedirir, ancak bir sonuç alamaz. Neticede muradına eremeyince hastalanır, kendisini ziyarete gelen kadınlar bu hastalığa bir sebep bulamazlar. Bunun üzerine Züleyha evinde bir ziyafet vererek şehirdeki kadınları davet eder ve portakal soymaları için sofralara bıçak koydurur. Ardından Yûsuf'a en güzel elbisesini giyerek misafirlerin karşısına çıkmasını emreder. Yûsuf'u gören kadınlar hayranlıklarından portakal yerine ellerini keserler (Ginzberg, III, 36-40).

Bir yıl boyunca sürdürdüğü ısrarlarından bir netice alamayan Züleyha, Nil'in taşması üzerine herkesin nehrin kenarına gittiği bir gün bütün güzelliğiyle Yûsuf'un karşısına çıkar. Yûsuf bir an onun cazibesine kapılırsa da aynı anda annesinin, teyzesinin ve babasının hayalini görür. Babası kendisini uyarınca Yûsuf hemen vazgeçer ve evden uzaklaşır, fakat arzusu dep-

reşince geri döner. Bu defa kendisine Tanrı görünür ve kadına dokunduğu takdirde dünyanın yıkılacağını bildirir. Ardından Züleyha elindeki kılıçla Yûsuf'u tehdit eder ve Yûsuf kaçarken gömleğinin bir kısmı Züleyha'nın elinde kalır. Daha sonra evine gelen kadınların da önerisiyle Yûsuf'a iftira da bulunur ve onu kendisine saldırmakla suçlar. Potifar, Yûsuf'un suçsuzluğunu bildiği halde onu hapse attırır (*a.g.e.*, III, 35-46).

Mısır kralının başsâkisi ile ekmekeçi hapse girer ve hapiste rüya görürler. Başsâki rüyasında tomurcuklanıp üzüm veren üç dallı bir asmanın olgun üzümünü Firavun'un kâsesine sıkarak ona sunar. Yûsuf rüyayı yorumlayıp üç gün sonra serbest bırakılarak tekrar Firavun'a sâkîlik yapacağını söyler ve ondan hükümdarın yanında kendisini anmasını ister. Ekmekeçi ise rüyasında başının üzerinde üç sepet ekmeke taşıdığını ve kuşların bu ekmekele den yediğini görür. Yûsuf ona da üç gün sonra asılacağını ve etinden kuşların yiyeceğini bildirir. Rüyalar Yûsuf'un dediği gibi çıkar (Tekvîn, 40/1-22). İki yıl sonra da Firavun iki rüya görür. Rüyasında yedi cılız inek yedi semiz ineği, yedi cılız başak da yedi dolgun başağı yemektedir. Mısır'ın bilge kişileri bu rüyaları yorumlayamaz (Tekvîn, 41/1-8). Tevrat dışı rivayetlere göre ise Firavun iki yıl boyunca her gece aynı rüyaları görürse de sabah olunca bunları hatırlayamaz. Nihayet Yûsuf'un hapisten çıkacağı gün rüyasını hatırlar. Mısır'ın bilge kişileri bunun için farklı yorumlar yapar: Yedi semiz inek Firavun'un doğacak yedi kızına, yedi zayıf inek de onların öleceğine; yedi dolgun başak yedi memleketin fethedileceğine, yedi zayıf başak da yedi eyalette isyan çıkacağına işaretler. Diğer bir yorumla göre ise yedi dolgun başak inşa edilecek yedi şehri, yedi zayıf başak da bu şehirlerin yıkılacağını ifade eder. Kral bu yorumların hiçbirini kabul etmez. Bu sırada başsâki Yûsuf'u hatırlar ve krala ondan bahseder. Yûsuf zindandan çıkarılarak kralın yanına getirilir ve onun rüyalarını tabir eder. Kral onun tabirinden de şüphe edince Yûsuf kendisine hamile olan karısının bir oğul doğuracağını ve tam buna sevinirken iki yaşındaki büyük oğlunun öleceğini bildirir. Gerçekten olay bu şekilde cereyan eder. Bunun üzerine kral Yûsuf'a inanır ve onu ülkesini yönetmekle görevlendirir (Ginzberg, III, 49-55). Diğer bir rivayete göre ise başsâki Yûsuf'u hatırlayınca durumunu Firavun'a anlatır. Hapisten çıkarılan Yûsuf'un saçları kesilir, elbisesi değiştirilir ve Firavun'un huzuruna

çıkarılır. Yûsuf yedi semiz inekle yedi dolgun başağın yedi bolluk yılına, yedi cılız inekle yedi yanmış başağın da yedi kıtlık yılına işaret ettiğini belirtir. Firavun, Yûsuf'u Mısır'da kendisinden sonra ikinci adam konumuna yükseltir; mühürünü ona teslim eder, özel elbise giydirir, boynuna altın zincir takar. Adını da Zafenat-paneah olarak değiştirir ve kendisini On (Heliopolis) şehrinin kâhini Potifera'nın kızı Ase-nat ile evlendirir (Tekvîn, 41/1-45).

Zafenat-paneah, Yûsuf'un Mısır dilin-deki isminin İbrânce karşılığıdır ve "sırları açığa çıkarıcı" demektir; ayrıca ismin, "Hayat tanrısı konuşuyor" mânasına geldiği de ifade edilir (Tora, I, 335). Yûsuf'un evlendiği Asenat, Ya'küb'un karısı Lea'dan olan kızı Dina'nın Şekem'den doğan kızıdır. Asenat'ın Potifera tarafından evlât edildikleri ileri sürüldüğü gibi Asenat kelimesinin eski Mısır dilinde "Neth'e ait" anlamına geldiği ve onun Mısırlı olduğu da (a.g.e., I, 334) kaydedilir (Talmud, Sota 13^a; IDB, III, 845). Yûsuf'un Asenat'tan Efraim ve Manasse adlı iki oğlu olur, bunlar daha sonra İsrâiloğulları'nın on iki kabilesinden ikisini teşkil eder. Yahudi kaynaklarına göre Tanrı, Yûsuf'un hâpiste on yıl kalmasını takdir etmiştir. Bu süre, kendisi hakkında babalarına kötü haber veren on kardeşinden her biri için bir yıl olarak belirlenmiş, ardından bu süreye Tanrı'ya güvenmek yerine başsâkiye ümit bağladığı için iki yıl daha eklenmiştir (Tora, I, 318). Mısır'da iş başına geçtiği sırada otuz yaşında olan Yûsuf bütün ülkeyi dolaşarak tedbir alır ve yedi bolluk yılında buğdayı depolar, sonraki yedi kıtlık yılında ise bunu dağıtır (Tekvîn, 41/46-57).

Öte yandan Ya'küb, Filistin'de meydana gelen kıtlık yüzünden oğullarını erzak satın almaları için Mısır'a gönderir. Yûsuf'un huzuruna çıkan kardeşlerini kendisi tanıır, fakat onlar Yûsuf'u tanıyamaz. Yûsuf içlerinden Şimeon'u rehin alır, diğerlerine de Bünyâmin'i getirmeleri şartıyla buğday verir ve paralarını da iade eder. Kardeşler Filistin'e dönünce durumu babalarına anlatırlar ve ikinci seferde Bünyâmin'i de Mısır'a götürürler. Yûsuf onlara ikramda bulunur ve erzak yüklerini hazırlatır, bu arada Bünyâmin'in yüküne kendi gümüş kâsesini koydurur. Ardından yapılan arama sırasında kâse Bünyâmin'in yükünden çıkınca hırsızlık suçlamasıyla onu alıkoymak ister. Kardeşleri babalarının durumunu anlatıp Bünyâmin'i geri götürmedikleri takdirde onun çok üzüleceğini ifade ederler. Bunun üzerine Yûsuf kendini tanıtır ve babalarını Mısır'a getirmelerini ister (Tekvîn, 42/1-45/28). Daha sonra Ya'küb ile birlikte bütün zürriyeti toplam yetmiş kişi olarak sürüleri ve diğer mallarıyla beraber Mısır'a gelirler, verimli Coşen vilâyetine yerleşirler. Bu sırada 130 yaşında olan Ya'küb 147 yaşında Mısır'da vefat eder (Tekvîn, 47/9,28; 49. bab). Yûsuf babasının vasiyetine uyarak onu Ken'an diyarına götürür ve Makpela arazisindeki mağaraya defnedip geri döner. Kendisi de öldüğünde kemiklerinin Mısır'dan vaad edilmiş topraklara götürülmesini vasiyet eder; 110 yaşında vefat edince naaşı mumyalanıp bir tabuta konulur (Tekvîn, 50/22-26).

Yahudi rivayetlerine göre Yûsuf ölümü sırasında kardeşlerine Mısır'dan ayrılırken naaşını da birlikte götürmelerini vasiyet eder. Vefatı üzerine bütün İsrâil ve Mısır

halkı yas tutar. Yûsuf'un vasiyetini bizzat Mûsâ yerine getirmek ister. Fakat Mısır'dan çıkmadan önce üç gün üç gece Yûsuf'un tabutunu arar. Nihayet Aşer'in kızı Serah, Mısırlılar'ca hazırlanan kurşun tabutun nehre gömüldüğünü söyleyince Mûsâ tabutu nehirden çıkarır. Kırk yıllık çöl hayatı boyunca Yûsuf'un tabutu İsrâiloğulları'nın yanında kalır. İsrâiloğulları kutsal topraklara varınca Yûsuf'un kemikleri Şekem'e defnedilir; çünkü Tanrı, İsrâiloğulları'na, "Onu Şekem'de iken kaçırmıştınız, Şekem'e geri getireceksiniz" demişti (Ginzberg, III, 133-135). İslâmî kaynaklara göre ise Yûsuf'un naaşı mermer bir sandukaya yerleştirilip Nil kıyısına defnedilmiştir (Taberî, Tarih, I, 364, 386). Mûsâ, İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarınca Yûsuf'un kemiklerini de beraberinde götürür. Yûsuf, Yeşû'nun ölümünden sonra Şekem yakınlarında Ya'küb'un kuyusu civarına defnedilir (Yeşû, 24/32). Yûsuf'un kabri Halil'dedir. İbrânce metindeki bilgilerin kronolojisine bakılırsa Yûsuf kıssası milâttan önce 1871'lere doğru XII. sülâle döneminde cereyan etmiştir. Hiksoslar'ın Mısır'daki hâkimiyeti ise milâttan önce 1730-1555 dönemine rastlar. Tevrat'a göre Yûsuf'u tanımayan (Çıkış, 1/8) ve İsrâiloğulları'na eziyet eden firavun bu yeni imparatorluğun kralıydı (NDB, s. 413). İsrâiloğulları, Mısır'da Hiksoslar'ın başşehrine yakın Tsoan kırsalında yerleşmişlerdi (Mezmûr, 78/12, 43).

Tevrat'taki Yûsuf kıssasının gerçekliği bazı arkeolojik bulgularla desteklenmektedir. Yûsuf kıssasında geçen Mısır âdetlerine dair belgeler ve papirüsler bulunmuştur. Potifera, Zafenat-paneah (Tsnath-Paeneach), Asnath, Potifar, On gibi Mısır isimleri (Tekvîn, 39/1; 41/45, tür.yer.), görevlilerin unvanları (Tekvîn, 39/1; 40/2-3) ve Mısır'daki kıtlık (41. bab) bunlar arasında zikredilebilir. Milâttan önce 100 yılına ait bir kitâbede, milâttan önce 2700 yıllarına doğru III. sülâleye mensup Firavun Zoser döneminde yedi yıllık bir kıtlıktan söz edilmektedir. Milâttan önce 1900'lere doğru bir grup Sâmî'nin Mısır'a göç ettiğine dair bir tasvir vardır. Tevrat'a göre (Tekvîn, 41/14) Firavun, Yûsuf'u çağırınca hapisten çıkarılan Yûsuf hemen tıraş edilir ve elbisesi değiştirilir. Zira Mısırlılar sakal bırakmamaktadır ve dinî merasimler din adamlarının tıraş olmasını zorunlu kılmaktadır. Eski anıtlar ve papirüsler önemli mevkilere tayinlerde aynı prosedürün izlendiğini göstermektedir. Mühür olarak kullanılan yüzük, ipek elbise ve kolye de bu bağlamda sayılabilir. Mısır kurallarına göre Yûsuf'a, kardeşlerine ve Mısırlı misafirlere ayrı ayrı

Yûsuf peygamberin satılmasını tasvir eden minyatürler (Feridüddin Attâr, *Manîkû't-tayr*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1512, vr. 82^a-83^a)

YÛSUF

hizmet ediliyordu (Tekvîn, 43/32), çünkü Yûsuf konumundan dolayı tek başına yemek yiyordu. Din adamları sınıfına mensup kişiler de diğerleriyle beraber yemek yiyemezlerdi; bu sebeple Mısırlılar'a ayrı sofraya açılmıştı. Mısırlılar hayvan bakıcılığını ve çobanlığı asaletleriyle bağdaştırıyordu (Tekvîn, 46/34). Bundan dolayı Yûsuf, babasını ve kardeşlerini İbrâniler'in Mısırlılar'la irtibat kurmadıkları Goşen vilâyetine yerleştirmişti (a.g.e., s. 414).

Yahudi kutsal kitabı dışındaki dinî literatüre göre Ya'küb ile Yûsuf arasında benzerlikler vardır. Ya'küb'un annesi Rebeka'nın evlendikten sonra uzun süre çocuğu olmadığı gibi Yûsuf'un annesinin de aynı şekilde çocuğu olmamıştı. Rebeka, Ya'küb'u büyük acılarla dünyaya getirmişti; Rahel de Yûsuf'u doğururken çok acı çekmişti. Ya'küb'un annesinin iki çocuğu vardı, Rahel'in de iki çocuğu olmuş ve ikisi de sünnetli doğmuştu. Ya'küb'un babası gibi Yûsuf'un babası da çobandı. İkisi de büyük kardeşlerinden ilk oğulluk hakkını almıştı. Kardeşinin Ya'küb'u kıskanması gibi Yûsuf'un kardeşleri de onu kıskanıyordu. Her ikisi de yabancı bir ülkede oturmuş, baba gibi oğul da bir efendiye hizmet etmişti. İkisi de kutsal toprakların dışında evlenmiş ve kendilerine rüyada önemli şeyler bildirilmişti. Her ikisi de Mısır'da vefat etmiş ve çocuklarından kutsal topraklarda defnedilmelerini istemişti. Babanın cesedi gibi oğulun cesedi de mumyalanmıştı. Yûsuf İsrâil'de babasının yanında on yedi yıl kaldığı gibi Ya'küb da Mısır'da oğlunun yanında on yedi yıl kalmıştı (Ginzberg, III, 7-8). Yahudi rivayetlerinde Yûsuf'un Mısır'ı yönetmesi, kardeşleriyle karşılaşması, babasını ve kardeşlerini Mısır'a getirtmesi, babasının vefatı ve onu Filistin'e götürüp defnetmesiyle ilgili ayrıntılı bilgiler vardır (a.g.e., III, 56-132).

Kur'an-ı Kerim'de Yûsuf adı yirmi beşi Yûsuf sûresinde, ikisi diğer sûrelerde (el-En'âm 6/84; el-Mü'min 40/34) olmak üzere yirmi yedi defa geçmektedir. Yûsuf kıssası Kur'an'da aynı adı taşıyan sûrede bir bütünlük içinde verilmekte (bk. YÛSUF SÛRESİ), yine Kur'an'da İsrâiloğulları'nın Yûsuf'un söylediklerini şüpheyle karşıladıkları bildirilmektedir: "Yûsuf da size daha önce gerçeğin bütün kanıtlarıyla gelmişti, fakat size getirdiğine karşı şüphe duymakta tereddüt etmediniz, sonunda Yûsuf ölüncede, 'Allah ondan başka hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz" (el-Mü'min 40/34). Yûsuf kıssasında Tevrat'la Kur'an arasında bazı farklılıklar görülür. Kur'an'da bu kıssa Yûsuf'un rüyasıyla başlarken

Tevrat'ta Yûsuf'un on yedi yaşında iken kardeşleriyle birlikte sürü otlatmaya gitmesiyle başlar. Ayrıca Tevrat'a göre Yûsuf kardeşlerinin kötü sözlerini babalarına aktarmaktadır. Kur'an'da Yûsuf'un bir rüyasından bahsedilir, Tevrat'ta ise iki rüya söz konusudur. Yûsuf rüyasını babasına anlattığında Kur'an'a göre Ya'küb ona, "Yavrum! Rüyanı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kururlar. Rabb'in seni seçecek ve sana rüyaların yorumunu öğretecek. Daha önce ataların İbrâhim'e ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'küb soyuna da nimetini tamamlayacak" demişti (Yûsuf 12/5-6). Tevrat'a göre ise Yûsuf gördüğü iki rüyayı kardeşlerine anlatınca kardeşleri ona, "Üzerimize kral mı olacaksın, üzerimizde hüküm mü süreceksin?" der; babasına anlatınca da babası, "Gerçekten ben ve annen ve kardeşlerin karşında yere kadar eğilmek için mi senin yanına geleceğiz?" sözleriyle onu azarlar (Tekvîn, 37/5-10). Yûsuf'un öldürülmesi veya bir yere atılması konusunda Kur'an'a göre kardeşleri bu kötü işi yaptıktan sonra tövbe edip iyi kullar olacaklarını vaad ederler, Tevrat'ta ise böyle bir ifade yer almaz. Tevrat'a göre Yûsuf'u öldürmeyip bir kuyuya atmayı teklif eden Ruben'dir, Kur'an'da ise belli bir isim verilmez, kardeşlerden birinin böyle bir teklifte bulunduğu anlatılır. Kur'an'a göre Yûsuf'un kardeşleri babalarından Yûsuf'u kendileriyle birlikte göndermesini isterler, Tevrat'a göre ise Ya'küb, Yûsuf'u bizzat kendisi kardeşlerinin yanına yollar. Yûsuf'u Mısır'da satın alan kişi Tevrat'a göre Potifar'dır, Kur'an'da ise bu kişi "aziz" diye nitelenmektedir. Tevrat'a göre Potifar'ın karısı Yûsuf'un peşinden koşarken gömleğini arkadan tutar ve evin hizmetçilerini çağırarak ona iftirada bulunur. Kur'an'a göre de Yûsuf kaçarken Potifar'ın karısı gömleğini arkadan yırtar, ancak kapıda kocası ile karşılaşır. Gömleğin önden veya arkadan yırtık olmasının suçlunun tesbitinde delil sayılması hususu ve azizin karısının, dedikodusunu yapan kadınları davet edip onlara Yûsuf'u göstermesi kıssası Tevrat'ta değil diğer yahudi rivayetlerinde yer alır. Kur'an'da Yûsuf'la birlikte iki gencin zindana girdiği belirtilirken Tevrat'ta onların daha sonra zindana konduğu ifade edilir. Yûsuf'un bu iki gence dinî nasihatte bulunması hususuna Tevrat'ta temas edilmez. Tevrat'a göre Yûsuf'un annesi Rahel, Bünyâmin'i doğurduktan sonra ölmüş ve Efrat (Beytülâhim) yolunda defnedilmiştir (Tekvîn, 35/19). Yûsuf, Mısır'da iken babası ile kardeşlerini Mısır'a ge-

tirtir (Tekvîn, 46/6-7). Kur'an'a göre ise Yûsuf bütün ailesini Mısır'a getirttiği zaman annesiyle babasını tahtına oturtur (Yûsuf 12/100). Tevrat'ta Yûsuf'un bazı kötü huylarından söz edilir, Kur'an'da ise Yûsuf dürüstlük ve güvenilirlik bakımından övülür.

Hadislerde Yûsuf'la ilgili çok az bilgi vardır ve Yûsuf sadece bazı özellikleriyle anılır. Büyük dedesi İbrâhim, dedesi İshak, babası Ya'küb ve kendisi olmak üzere peygamberlikte peşe gelmeleri sebebiyle Yûsuf "Kerim oğlu kerim oğlu kerim oğlu kerim, İbrâhim oğlu İshak oğlu Ya'küb oğlu Yûsuf" şeklinde nitelenir ve insanların en kerimi olduğu belirtilir. Hz. Peygamber mi'racda onunla üçüncü kat semada karşılaştığını bildirmiştir (Müsned, II, 96, 416; III, 148; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6, "Enbiyâ", 8, 14, 19; Tecrid Tercemesi, IX, 213). Tefsirlerde, tarih kitaplarında ve kıssası enbiyâlarda, Yûsuf ve Züleyha mesnevilerinde Hz. Yûsuf'la ilgili geniş bilgi yer alır. Yûsuf'un güzelliği darbimesel haline gelmiştir. Bir hadiste Resûlullah mi'racda onu ayın on dördü gibi gördüğünü ifade eder (Sa'lebî, s. 83). Yûsuf'a nisbet edilen bir kavuk türü ile Mısır'ın fethinde ele geçirilen mukaddes emanetler arasında ona izâfe olunan bir sarık ve bıçaktan da söz edilmektedir (Evliya Çelebi, X, 122-124). Tevrat ve Kur'an dışında Yûsuf kıssasının bir benzerine Bellerophon'un *Illiade* hikâyesiyle Eski Mısır'a ait "İki Erkek Kardeşin Hikâyesi"nde rastlanmaktadır. Öte yandan Züleyha'nın kıssası bütün dünyada halk edebiyatlarının temel konularından biridir (E² |Fr.|, XI, 383).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 96, 416; III, 148; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 149-238; XIII, 1-91; a.m.f., *Tarih* (Ebü'l-Fazl), I, 364, 386; Sa'lebî, *Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 82-108; Zemahşerî, *Keşşâf*, Beyrut 1403/1983, II, 300-348; Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, *el-Mu'arreb* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Tahran 1966, s. 355; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII, 83-229; İbn Kesir, *Kıssaşü'l-enbiyâ*, I, 317-366; Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyiz* (nşr. Abdülâlim et-Tahâvî), Beyrut, ts. (Mektebetü'l-ilmiyye), VI, 46-50; *Tecrid Tercemesi*, IX, 213; Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşür*, Beyrut 1403/1983, IV, 587-588; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, X, 122-124; Sırrı Paşa, *Ahsenü'l-kasas*, İstanbul 1309; V. Ermonî, "Joseph", *DB*, III/2, s. 1655-1669; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Baroda 1938, s. 295; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2841-2939; *NDB*, s. 413-414; Ahmed İzzeddin Abdullah Halefullah, *Yûsuf b. Ya'küb*, Kahire 1398/1978; *Ancien Testament*, s. 103; *The Torah: A Modern Commentary* (ed. W. G. Plaut), New York 1981, s. 246, 247, 257, 1704; Zâhiye Râgib ed-Deccânî, *Yûsuf fi'l-Kur'âni'l-Kerim ve't-Tevrât*, Beyrut 1415/1994; L. Ginzberg, *Les légendes des juifs*, Paris 2001, III, 7-135, 281; *Tora: Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara* (trc. Moşe Farsî), İstan-

bul 2002, I, 229, 290, 293, 301, 305, 318-319; Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 2004, I, 271-301; İsmail Yiğit, *Kur'an-ı Kerim ve Hadis Kaynakları Işığında Peygamberler Tarihi*, İstanbul 2004, s. 306-355; Yaşar Kurt, *H. Yusuf'un Tarihsel Hayatı: Mukayese ve Değerlendirme*, Ankara 2005; Kadir Polater, "Kur'an ve Kitabı Mukaddese Göre Yusuf Kısası", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/3 (2007), s. 9-50; T. O. Lambdin, "Hyksos", *IDB*, II, 667; O. S. Wintermute, "Joseph son of Jacob", a.e., II, 981-986; a.mlf., "Potiphar", a.e., III, 845; a.mlf., "Poti-fera", a.e., III, 845; G. M. Landes, "Midian", a.e., III, 375; N. M. Sarna, "Joseph", *EJd.*, X, 202-209; M. Aberbach, "Joseph (in the Aggadah)", a.e., X, 209-212; Celal Kırcı, "Ahşenü'l-kasas", *DİA*, II, 178; R. Firestone, "Yusuf", *EI²* (Fr.), XI, 382-385.

ÖMER FARUK HARMAN

YÜSUF b. ABDÜLMÜ'MİN

(يوسف بن عبد المؤمن)

es-Sultânü'l-kebir Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdülmü'min b. Ali el-Kaysî el-Kûmî (ö. 580/1184)

**Muvahhidler Devleti hükümdarı
(1163-1184).**

Receb 533'te (Mart 1139) Tinmellel'de doğdu. Muvahhidler Devleti'nin kurucusu Abdülmü'min el-Kûmî'nin oğludur. İyi bir dinî eğitim aldı; Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şahih*'ini ezberlediği rivayet edilir. Bir Berberî muhitinde yetişmesine rağmen Arap dili ve edebiyatına vâkıftı. Hikmet ve felsefeye diğer ilimlerden daha çok ilgisi vardı. Tıp ilmiyle de meşgul oldu. Babası, Yûsuf'u on yedi yaşında iken İşbiliye (Sevilla) valiliğine tayin etti. Valiliğinin başlarında Portekiz'in güneyindeki el-Garb (Algarve) Valisi Ali el-Vüheybî'nin isyanıyla karşılaşınca şehri karadan ve denizden kuşatarak isyanı bastırdı. Ertesi yıl İşbiliye'ye saldırmayı planlayan hıristiyanlara karşı çıktığı seferde yenilgiye uğradı ve canını zor kurtardı. 554'te (1159) Doğu Endülüs'ün bağımsız hâkimi İbn Merdeniş (Rey Lobo), Ceyyân'ı (Jean) ele geçirerek Kurtuba'yı (Cordoba) kuşattı, ardından bu kuşatmayı kaldırıp İşbiliye'ye saldırdı, fakat Yûsuf'un direnişi karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Âsi lider İbn Hamuşk'un yahudi ve hıristiyan halkın desteğiyle Gırnata'yı (Granada) kontrol altına alması üzerine Halife Abdülmü'min oğlunun kumandasındaki büyük bir orduyu Gırnata'ya gönderdi. Yûsuf çevredeki bazı kaleleri zaptettikten sonra Gırnata'ya girdi (557/1162). Bu zaferin ardından Kurtuba'ya döndü ve buradan İşbiliye'ye geçti. Kısa bir süre şehirde kaldıktan sonra babasını ziyaret ama-

ciyla Merakeş'e hareket etti. Merakeş'te sarf, nahiv ve Kur'an üzerine çalışmalarıyla tanınan âlimlerle buluştu.

Yûsuf'un halifelige seçilişle ilgili kaynaklarda iki rivayet nakledilir. Bunlardan birine göre babası Abdülmü'min hastalanıp vefat edeceğini anlayınca 549 (1154) veya 551'de (1156) veliaht tayin ettiği oğlu Muhammed'i veliahtlıktan azledip Yûsuf'u tayin etmiş, o da babasının vefatı üzerine halife seçilmiştir. İkinci rivayete göre Abdülmü'min hastalığı sırasında Muhammed'in adının hutbelerde okunmamasını emretmiş, yönetimle ilgili işleri kendisine havale ettiği oğlu Ömer'e de öz kardeşi Yûsuf'u tavsiye etmiştir. Ancak öldüğünde hâlâ resmî veliaht olan Muhammed'e biat edilmekle birlikte ürkek bir mizaca sahip bulunan ve içkiye düşkünlüğüyle bilinen Muhammed kırk beş gün sonra halifelik makamını terketmek zorunda kalmıştı. Devlet adamları hilâfete şehzadelerden Ömer veya Yûsuf'un geçmesini istiyorlardı. Ömer bu göreve tâlip olmayınca Ebû Ya'kûb Yûsuf'a biat edildi. Bazı Muvahhid ileri gelenleri hilâfetin saltanata dönüştürüldüğü gerekçesiyle, Abdülmü'min'in diğer oğulları da kendilerini dışlanmış saydıkları için Ebû Ya'kûb'a biat etmediler. Bu davranışlar başlangıçta halifelik konusunda bir ihtilâfın yaşanabileceği tereddüdünü doğursa da Abdülmü'min'in Endülüs'te bağımsız hareket etme gücüne sahip bulunan diğer oğlu Ebû Saîd Osman'ın Yûsuf'a biat etmesiyle mesele çözüldü.

Yûsuf b. Abdülmü'min iş başına geldiğinde Muvahhid kuvvetleri Endülüs'ün orta ve batı bölgelerine hâkim durumdaydı. Ancak ülkenin doğusu mahallî lider İbn Merdeniş'in kontrolü altındaydı. Kuzeyde Kastilya ve Leon krallıkları Endülüs aleyhine genişlemeye çalışıyordu. Endülüs'ün batısındaki topraklarda yeni bir krallık olarak Portekizliler ortaya çıkmıştı. Öte yandan Mağrib'de özellikle Gumâre bölgesinde merkezî yönetimden kopmayı amaçlayan yerel direnişler söz konusuydu. Daha önce valilik yaptığı Endülüs'ün kritik durumunu yakından bilen Yûsuf b. Abdülmü'min, ilk iş olarak bölgenin hıristiyan saldırılarına karşı savunulması ve İbn Merdeniş'in hâkimiyetine son verilmesi konularını ele almayı kararlaştırdı. Bu maksatla Endülüs'teki Muvahhid birliklerini takviye etti. Endücer, Belc Kalesi ve Lûrka'yı (Lorca) zaptederek Mürsiye'ye (Murcia) giren Muvahhid ordusu İbn Merdeniş'e karşı bazı mevzii başarılar elde etti. Gırnata civarı, bölgeyi yağmalayıp tahrip eden

İbn Merdeniş'in paralı hıristiyan askerlerinden temizlendi. Bu sırada İbn Merdeniş'in yakın müttefiki ve kayınpederi İbn Hamuşk Muvahhidler'e katılınca Yûsuf b. Abdülmü'min onu törenle karşıladı. Muvahhid ordusu bir taraftan Doğu Endülüs'te İbn Merdeniş ile uğraşırken diğer taraftan Portekiz'in Batı Endülüs'e (el-Garb) yaptığı saldırıları püskürtmeye çalışıyordu. Muvahhid kuvvetlerinin iki cepheye birden savaşmasını fırsat bilen Kastilya birlikleri 565 (1170) yılında Endülüs topraklarına büyük bir sefer düzenledi. Bu gelişme Muvahhidler'in daha güçlü bir orduyla mücadele etmesini gerekli kılınca Yûsuf b. Abdülmü'min kardeşi Ebû Hafs Ömer kumandasındaki bir orduyu Endülüs'e gönderdi (Zilhicce 565 / Ağustos 1170). Endülüs'teki Muvahhid ordusunun bir bölümü yeni gelen askerlerin desteğiyle İbn Merdeniş'i ortadan kaldırmak için Receb 566'da (Mart 1171) Doğu Endülüs'e girdi. Lûrka, Hisnülferec, Basta ve Meriye (Almeria) gibi önemli mevzileri ele geçirdikten sonra İbn Merdeniş'in merkezî Mürsiye'ye ulaştı. İbn Merdeniş ölünce (567/1172) başta Ebû'l-Kamer Hilâl olmak üzere oğulları ve ailenin diğer mensupları Mürsiye'yi Muvahhidler'e teslim ettiler ve Yûsuf b. Abdülmü'min'in otoritesini tanıdıklarını bildirdiler.

Doğu Endülüs'te bu başarılar gerçekleşirken Yûsuf b. Abdülmü'min, daha önce başlattığı cihad hazırlıkları çerçevesinde Mağrib'de büyük bir ordu meydana getirdi. Orduda devletin temel dayanağı olan Berberî kökenli Muvahhid kabilelerinin yanı sıra Benî Rebâh, Benî Hilâl ve Benî Süleym gibi bedvî Arap kabilelerinden savaşçılar da yer almaktaydı. Yûsuf, babasının izinden giderek İfrikiye'de yaptıkları talan ve yağmalarla ciddi bir sorun teşkil eden bu kabileleri Endülüs'te cihada sevk etmek suretiyle hem yol açtıkları kargaşadan kurtulmayı hem de yeni bir savaş gücüne kavuşmayı amaçlıyordu. Şair İbn Tufeyl ve İbn Ayyâş'ın kasideleriyle yapılan cihad çağrısı bedevilerce olumlu karşılandı. Merakeş'te düzenlenen büyük bir törende Arap savaşçıları adına kabile reisleri Yûsuf'a biat ettiler. Sefere katılacak Muvahhid süvarilerine 10'ar, Arap süvarilerine 25'er dinar dağıtıldı. Halife Yûsuf b. Abdülmü'min'in sevk ve idaresinde Receb 566'da (Mart 1171) Merakeş'ten hareket eden ordu bir ay sonra İşbiliye'ye, oradan da Kurtuba'ya ulaştı (7 Şevval 566 / 13 Haziran 1171). Kont Nuño de Lara'nın Endülüs içlerine düzenlediği sefere karşılık olarak Kastilya üzerine gönde-